

سوره طلاق (۶۵)

محتوی و مضمون

سوره طلاق مشتمل بر مواعظ و احکامی درباره طلاق است که مراحل و مسائل و شرایط و ضوابط این امر را دقیقاً بیان می‌نماید. این آیات مشابهت بسیاری با آیات ۲۲۲ تا ۲۳۸ سوره بقره دارد که در همین باب نازل شده است^۱. گویا آیات اولیه این سوره که با فاصله اندکی از آیات مربوطه در سوره بقره در سال دهم هجرت نازل شده^۲ با تفصیل بیشتر و ذکر جزئیاتی درباره نگهداشتن دوران عده برای حالات مختلف، جنبه تکمیل و توضیح نسبت به سوره بقره داشته باشد.

مسائلی که پیرامون طلاق در مقدمات این سوره بیان شده عبارتند از: وجوب نگهداشتن عده قبل از قطعیت طلاق، ممنوعیت اخراج یا خروج زنان از خانه در این مدت، نگهداری به خوبی و خوشی یا جدائی به خوبی و خوشی هنگام سرآمدن مدت عده، گواهی گرفتن دو شاهد عادل به هنگام طلاق و برپاداشتن شهادت برای خدا، تعیین مدت عده برای زنان یائسه و زنان باردار (نامشخص در ابتدای بارداری و مشخص و آشکار در ماههای بعد)، اسکان زنان به نیکوئی و عدم سختگیری بر آنان، پرداخت هزینه و مخارج آنان در دوران بارداری و حقوق مادی آنها برای شیر دادن نوزاد، مشورت و همفکری و سازش بایکدیگر در امر نوزاد، دادن خرج و نفقه زن در کلیه مراحل فوق به تناسب استطاعت و

۱. کلیات مربوط به طلاق فقط در همین دو سوره بیان شده است. گرچه در آیه ۵ سوره تحریم و ۴۹ سوره احزاب هم اشاره‌ای به این مسئله شده است.

۲. مطابق جدول کتاب «سیر تحول قرآن» آیات مربوطه در سوره بقره اوایل سال نهم هجرت و هفت آیه ابتدای این سوره اواسط سال دهم هجرت نازل شده است.

امکانات.

آنچه در آیات تشریحی مربوط به مسائل فوق که «آیات مبینات» (آیات روشنگر تبیین کننده) نامیده شده^۲ جلب توجه می کند عبارتند از:

۱- نام جلاله «الله» - در این سوره ۲۵ بار نام «الله» تکرار شده است، در حالیکه تعداد آیات آن فقط ۱۲ آیه می باشد (در هر آیه بیش از ۲ بار و در آیه هر ۱۱/۵ کلمه یکبار)، و اتفاقاً در سوره های بقره، نساء، نور، احزاب، مجادله، ممتحنه و تحریم نیز که به نوعی مسائل مربوط به روابط با زنان در آنها بیان شده، نام «الله» به نسبت بسیار بالائی بکار رفته است. گویا این امر به دلیل اهمیت به یادداشتن خدا در روابطی است که بخاطر اختلاف قدرت و امکانات زن و مرد به شدت در معرض ظلم و ستم و زورگوئی می باشد. همینکه طرفین بخاطر داشته باشند در محضر و منظر خداوند علیم و قدیر قرار دارند خود می تواند عاملی برای کنترل آنها و مهار احساسات خشم و انتقام باشد.

این نکته نیز قابل توجه است که تعداد نام «الله» در این سوره بطور نسبی از تمامی سوره های قرآن (بجز دوسوره کوچک اخلاص و نصر^۳) بیشتر است. همچنین ده سوره حدید (۵۷) تا تحریم (۶۶) تماماً از این نظر نسبت به بقیه سوره های قرآن وضعیت شاخصی دارند^۴. بطوریکه به نظر می رسد این ۱۰ سوره مجموعه مرتبیطی را در محور نام «الله» تشکیل می دهند.

۲- حدودالله - در اولین آیه این سوره پس از بیان حکم نگهداشتن عده برای زنان مطلقه و ممنوعیت اخراج یا خروج آنها از خانه، این ضوابط را حدود الهی می شمرد و تجاوزکنندگان از آنها ظالم بر نفس می نامد:

... و تلک حدود الله و من یتعدّ حدود الله فقد ظلم نفسه...

آنگاه به دنبال این آیه کلی که در صدر سوره قرار گرفته حالات و شرایط و جزئیات مسئله طلاق و عده و عوارض آنها در آیات بعد شرح می دهد. جمله «حدودالله» در قرآن

۱. آیه (۱۱) رسولاً یتلوا علیکم آیات الله مبینات لیخرج الذین آمنوا و عملوا الصالحات من الظلمات الی النور...
۲. در سوره نور نیز توضیحات تشریحی درباره نکاح با زنان را «آیات مبینات» نامیده است (لقد انزلنا لیکم آیات مبینات...) آیه ۳۴.
۳. در هر کدام از سوره های اخلاص و نصر فقط ۲ بار نام «الله» بکار رفته ولی به دلیل کم حجم بودن آنها، نسبت این نام به تعداد کلمات آنها بالا رفته است.
۴. در شرح سوره نور لیست ۲۰ سوره ای را که نام «الله» بطور نسبی در آنها بیشتر بکار رفته است آورده ایم. ده سوره فوق در آن میان قرار دارند.

به تعداد محدودی بکار رفته است^۱ و اتفاقاً بیشترین کاربرد آن در مورد «طلاق» می باشد.^۲

۳- امرالله - شاید مهمترین کلمه ای که بطورنسبی در این سوره به تعداد چشمگیرتری به کار رفته «امر» باشد که علیرغم کوچکی سوره ۹ بار تکرار شده است.^۳ امر یا به صورت قول است یا فعل. اگر قولی باشد معنای دستور و فرمان می دهد (ضد نهی) و اگر فعلی باشد معنی کار و چیز می دهد که جمع آن امور است و در این سوره هر دو حالت آن به کار رفته است، وقتی در مورد بشر به کار می رود معنای کار می دهد و آنگاه که در مورد خدا بکار می رود معنای امر و فرمان. ذیلاً به موارد مورد نظر اشاره می کنیم:

آیه (۱) ... لا تدری لعل الله يحدث بعد ذلك امراً

» (۳) ... و من يتوكل على الله فهو حسبه ان الله بالغ امره...

» (۴) ... و من يتق الله يجعل له من امره يسراً.

» (۵) ذلك امر الله انزله اليكم و من يتق الله...

» (۸) و كآين من قرية عتت عن امر ربها.

» (۶) ... واتمروا بينكم بالمعروف

» (۹) فذاقت و بال امرها و كان عاقبة امرها خسراً

» (۱۲) الله الذي ... يتنزل الامر بينهن.

به نظر می رسد مواردی که کلمه «امر» با ضمیر (امره - امرها) آمده است در مورد کارهای انسان باشد (آیات ۳ و ۴ و ۶ و ۹) و مواردی که بانام «الله» ترکیب شده (ذلک امرالله، امر ربها)، یا به صورت معرفه و نکره آمده (بعد ذلک امرأ، يتنزل الامر بينهن) در مورد خداوند. امر خداوند گاهی به عنوان فرامین تشریحی به انسانها صادر می گردد (ذلک امرالله انزله اليکم - آیه ۵) و گاهی به عنوان فرامین تکوینی به آسمانها و زمین (يتنزل الامر بينهن - آیه ۱۲). گویا به همراه آمدن امر خدا با امر انسانها در این سوره متضمن این پیام باشد که مؤمنین باید امر خود (مسائل طلاق و غیره) را با امر خدا (ذلک امرالله انزله اليکم) که در کتاب مشخص گردیده منطبق نمایند.

در ضمن کلمه «اتمروا» در آیه (۶) نیز از ریشه «امر» می باشد. «ایتمار» به معنای قبول امر

۱. جمعاً ۱۴ بار در سوره های بقره (۱۸۷-۲۲۹-۲۳۰)، نساء (۱۳ و ۱۴)، توبه (۱۱۲-۹۷) - مجادله ۴ و طلاق ۱

۲. از جمله بقره ۲۲۹ و ۲۳۰، مجادله ۴ و طلاق ۱ (آیه ۱۸۷ سوره بقره در باره نزدیک شدن به زنان در شب های ماه رمضان و آیات سوره نساء در باره وصیت است)

۳. به نظر می رسد این نسبت بی نظیر در قرآن باشد.

و مشورت می باشد^۱، چرا که مشورت کنندگان امر یکدیگر را قبول می کنند (واتمروا بینکم بمعروف و ان تعاسروا فسترضع له اخری).

۴- تقوی الله

از آنجائی که محور این سوره طلاق و عوارض ناشی از آن است و بروز آن معمولاً به دنبال مشاجره و اختلاف و کینه و دشمنی اتفاق می افتد، نقش «تقوی» به عنوان ترمز و عامل مهارکننده نامهربانی ها بسیار مهم می باشد. اصولاً کاربرد این کلمه در قرآن عمدتاً در آیات مربوط به قتال و جهاد یا روابط زناشویی و طلاق می باشد که در این دو زمینه میدان تحریکات شیطانی گسترده تر است و احساسات امکان غلبه بیشتری بر عقل انسان دارد. اگر مهار تقوی در این دو امر نباشد تجاوز و تعدی و زیاده روی از حدود انصاف و عدالت جوامع انسانی را متلاشی می سازد.

در این سوره ۵ بار کلمه «تقوی» تکرار شده است که عمدتاً ناظر به مسئله نگهداری عده و خوشرفتاری با زنان می باشد. در کلیه این موارد کلمه تقوی با «الله» ترکیب شده و به چنین رابطه ای تأکید شده است (۳ بار «من یتق الله» و ۲ بار «اتقوا الله»)

آیه (۱)... و احصوا العدة و اتقوا الله ربکم لاتخرجن من بیوتهن

» (۲) فاذا بلغن اجلهن فامسکوهن بمعروف او فارقوهن بمعروف... و من

یتق الله يجعل له مخرجاً

» (۴)... و اولات الاحمال اجلهن ان یضعن حملهن و من یتق الله...-

» (۵) ذلک امر الله انزله الیکم و من یتق الله یکفر عنه سیئاته و یعظم له اجرأ

» (۱۰) اعد الله لهم عذاباً فاتقوا الله یا اولی الالباب الذین آمنوا قد انزل الله الیکم ذکراً

چهار آیه نخست مستقیماً درباره طلاق و مسائل مربوط به آن است و آخرین آیه به عنوان نتیجه گیری و عبرت آموزی از اقوامی که بخاطر عدم توجه به قوانین الهی در روابط فیما بین دچار عذاب شدند خطاب به «اولی الالباب» نازل شده است.^۲ و اما «اولی الالباب»

۱. در سوره قصص آیه ۲۰ نیز این کلمه بکار رفته است (ان الملائمات یتمرون بک ان یقتلوک - همانا اشراف قوم درباره قتل تو باهم مشورت می کنند).

۲. در قرآن معمولاً «اولو الالباب» به همراه دو کلمه «تقوی» و «ذکر» بکار رفته است و در اینجا نیز این ترکیب سه گانه به چشم می خورد. لازمه «تقوی» (پرهیز از گناه) دو چیز است، اول پایبندی به حدود و حریم الهی، دوم بخاطر داشتن این تعهد و پایبندی و عدم «نسیان» آن، اولو الالباب (صاحبان مغز) همانند همه حیوانات مغز داری که پوسته محافظی دارند دارای حدود و حریم محافظی به نام وجدان هستند و معنای «ذکر» نیز بخاطر داشتن این پوسته می باشد.

(صاحبان خرد، وجدان، تعهد و پابندی به قانون) از طریق «ذکر» (قرآن) که بر پیامبر نازل شده و حضرتش بخاطر خارج ساختن مردم از تاریکی‌ها بسوی نور بر آنها تلاوت می‌نماید به آیات روشنگر الهی (آیات الله مبینات) آگاهی می‌یابند و آنها همانند نورافکنی فراراه زندگی خود قرار می‌دهند (رسولاً یتلوا علیکم آیات الله مبینات لیخرج الذین آمنوا و عملوا الصالحات من الظلمات الی النور...)

نام‌های الهی - همانطور که گفته شد در این سوره ۲۵ بار نام جلاله «الله» بکار رفته است. بجز این نام، ۲ بار نام رب (ربکم - ربها) و یکبار نام «قدیر» نیز در این سوره آمده است. در سوره قبل (تغابن) تعداد زیادی از اسما الحسنی آمده بود. اما تأکید انحصاری روی نام «قدیر» در این سوره معنای خاصی در رابطه با سیاق سوره دارد. گویا از آنجائی که در مسئله طلاق، زورگوئی و رفتار از موضع قدرت موجب ظلم و ستم می‌گردد، در اینجا قدرت بی‌نهایت خدا را به رخ کشیده تا مگر مانعی محسوب شود (... لتعلموا ان الله علی کل شی قدیر)

آهنگ انتهائی آیات - همه آیات این سوره با «الف» ختم می‌شوند (آیه ۶ همان آهنگ را دارد ولی با یاء مقصوره ختم شده) اتفاقاً سوره‌های نساء و احزاب نیز که بخشی از آنها مربوط به روابط با زنان است عمدتاً با حرف «الف» ختم شده‌اند.

ارتباط سوره‌های طلاق و تحریم (۶۶ و ۶۵)

وجه ارتباطی میان این دو سوره و حلقه پیوندشان از همان ظواهر آنها آشکار است و نیاز چندانی به شرح و توضیح نمی‌باشد. اولاً هر دو سوره با ندای «یا ایها النبی» خطاب به پیامبر (ص) نازل شده‌اند^۱ تا چگونگی عملکرد و سنت او را مؤمنین الگو قرار دهند، ثانیاً موضوع محوری هر دو سوره اختلافات زناشوئی و بگومگویی زوجین و مسائل مربوط به آن است. با این تفاوت که در سوره طلاق، تمرکز اصلی روی مرحله جداشدن و موضوعات وابسته به آن است و در سوره تحریم، هر چند مرحله طلاق مطرح شده، اما مسئله ناسازگاری و نافرمانی موردنظر می‌باشد. ثالثاً موضوع «عذاب» که محور مشترک میان این دو سوره با چهار سوره بعدی است، به عنوان وبال امر، عاقبت امر و حساب شدید ربط دو سوره را با یکدیگر نشان می‌دهد.

اما زاویه برخورد با مسئله عذاب در این دو سوره با سوره‌های بعدی تفاوت دارد. در اینجا موضوع را از بُعد خانوادگی مطرح می‌نماید و زمینه عذاب را در بن تقوائی هائی که در

۱. به غیر از این دو سوره، سوره احزاب نیز با همین خطاب آغاز می‌گردد.

روابط زناشوئی اتفاق می افتد سراغ می دهد. در سوره طلاق بلافاصله پس از تبیین مسائل مربوط به طلاق و عده و نگهداری زنان و شیردادن نوزاد و غیره، نتیجه گیری می کند اختلافات زناشوئی در کانون خانواده اگر عمومیت داشته باشد کل جامعه را به عذاب سخت می کشاند:

و کاین من قریة عنت عن امر ربها و رسله فحاسبناها حساباً شدیداً و عذبنها عذاباً نکرأ - فذاقت وبال امرها و کان عاقبة امرها خسرأ اعد الله لهم عذاباً شدیداً فاتقوا الله یا اولی الالباب الذین آمنوا قد انزل الله الیکم ذکراً.

و در سوره تحریم نیز به دنبال آیه مربوط به طلاق، مؤمنین را مخاطب قرار داده وظیفه آنها را برای مراقبت از خود و اهل خانواده در برابر آتش هشدار می دهد:

یا ایها الذین آمنوا قوا انفسکم و اهلیکم ناراً و قودها الناس و الحجارة علیها ملائکة غلاظ شداد لا یعصون الله ما امرهم و یفعلون ما یأمرون.

زمینه های مشترک دیگری نیز در هر دو سوره وجود دارد که هماهنگی و پیوند آنها را با یکدیگر به خوبی آشکار می سازد. ذیلاً به مواردی از آنها اشاره می کنیم.

۱- نام جلاله «الله» در هر دو سوره به دفعات زیادی به کار رفته است. بطوریکه بازای تقریبی هر ۱۰ کلمه در سوره طلاق و ۱۹ کلمه در سوره تحریم، یکبار این نام تکرار شده است که از نظر نسبی و آماری قابل توجه می باشد. این امر احتمالاً به دلیل طرح اختلافات زناشوئی و قضیه جدائی و طلاق و دشمنی های جاصله است که جز یاد «الله» و بخاطر داشتن مقام و موقعیت او ترمز دیگری نمی تواند مانع بروز کینه ها و دشمنی ها باشد. همچنین موضوع «تقوی» به دلیل همین زمینه مساعد برای تحریکات شیطانی در هر دو سوره نقش کلیدی دارد.

۲- احاطه علم خداوند به جزئیات رفتار زن و شوهر از جمله مسائلی است که در هر دو سوره مورد تأکید قرار گرفته، مؤمنین را هشدار می دهد تا همواره خدا را حاضر و ناظر در روابط با همسران ببینند.

آخرین آیه سوره طلاق (... ان الله قد احاط بكل شیء علماً) که حلقه اتصال با سوره تحریم را تشکیل می دهد، بلافاصله در دومین و سومین آیه این سوره با اسماء «و هو العلیم الحکیم» و «العلیم الخبیر» پیوند می خورد و هماهنگی را برقرار می سازد.

۳- در هر دو سوره مسئله تکفیر ذنوب (پاک کردن و پوشاندن گناهان) از طریق تقوی و توبه و خروج از تاریکی ها به سوی نور بوسیله کتاب و رسول، و دخول در بهشت با جملات تقریباً مشابه مطرح گردیده که همسوئی هر دو سوره را نشان می دهد.